

Prof. dr TOMAS D. KERTIS (Thomas D. Curtis)
Ekonomski fakultet, Univerzitet Južne Floride Tampa, SAD

IMPERIJALIZAM: KOMPARATIVNA ANALIZA

U V O D

Cilj je ovog članka da uporedi i da ocjenu različitih teorija imperijalizma, onako kako su one razvijene od strane Rikarda, Marksa, Lenjina, Jozefa Šumpetera i Maksa Vebera. Biće pokazano da je koncept imperijalizma važan za razumijevanje kapitalizma i da se pomenuti autori razlikuju po shvatanju njegove prirode i uloge u kapitalizmu. U prvom dijelu razvićemo Rikardo-Marks-Lenjinovu teoriju imperijalizma. Drugi dio će biti posvećen isticanju razlika i objašnjenju Šumpeterove teorije imperijalizma. U trećem dijelu biće ispitana Veberova analiza a četvrti će dio predstavljati kritičku ocjenu i poređenje ovih teorija.

I

Rikardo-Marks-Lenjinov koncept imperijalizma predstavlja razvojni lanac u istoriji ekonomske misli. Mi počinjemo sa Davidom Rikardom zato što je on bio osnivač »rikardijanske« grupe klasične ekonomije čiji je član postao Karl Marks. Marks je bio rikardijanski klasični ekonomist po tome što je svoju ekonomiju naučio čitajući Rikarda, upotrijebio Rikardovu aparaturu i tako bio, što se tiče teorije, engleski ekonomist¹.

Rikardo nije posebno razvio ideju imperijalizma u okviru svog sistema analize; njega je interesovala spoljna trgovina. U poglavlju o spoljnoj trgovini Rikardo nastoji da pokaže dvije pretpostavke: prvo, da je vrijednost nacionalnog proizvoda ista za zatvorenu i otvo-

¹ Joseph Schumpeter, *History of Economic Analysis* (New York: Oxford University Press, 1954), p. 390.

renu ekonomiju, tj. spoljna trgovina ne može uticati na nadnice ili na profitnu stopu, i, drugo, da spoljna trgovina povećava »bogatstvo« nacije i da će realni dohodak uvijek biti viši uz postojanje slobodne trgovine nego bez nje². U poglavlju XXV, »O kolonijalnoj trgovini«, Rikardo se posebno bavi drugom pretpostavkom. On kaže: »Evidentno je tada da trgovina sa kolonijama može biti tako regulisana da je ona u isto vrijeme manje korisna za koloniju i više korisna za metropolu od potpuno slobodne trgovine«³. Monopol kolonijalne trgovine promijenice pravac kapitala ali ne i profitne stope⁴. Kako je Mark Blau istakao, jezgro Rikardova argumenta »je da profitna stopa neće porasti, izuzev ako se uvoz sastoji od roba koje se kupuju za najamnine, što je prosta dedukcija iz fundamentalne teoreme«⁵. Rikardo primjećuje da će uvoz jeftinijih luksuznih dobara osposobiti kapitaliste da štede više i tako stimulišu akumulaciju kapitala, koja će uticati na profitne stope.

Prije napuštanja Rikarda, moramo ispitati koncept zakona komparativnih troškova. Rikardo je uočio relativnu imobilnost kapitala između država, i ovo je postalo osnova njegove teorije međunarodne trgovine. Kako kapital nije mobilan, »radna teorija vrijednosti ne može se odnositi na robe kojima se trguje preko nacionalnih granica, zato što profitna stopa između zemalja ne teži izjednačavanju«⁶. Otuda su koristi od komparativnih troškova faktor koji determiniše kretanje roba između država i odnose razmjene. Ovo je važno sa stanovišta ovog članka zato što to čini Marksova tumačenja spoljne trgovine nejasnim, pošto radna teorija vrijednosti nije primjenljiva na međunarodnu trgovinu⁷.

Slavljena socijalistička doktrina imperijalizma dobila je malo *direktne* pažnje od Marksa. Marks posmatra razvoj kapitalizma i kolonijalizma XVI i XVII vijeka. On, takođe, istražuje odnos spoljne trgovine i njenog značajnog protivdijeljstva na tendencijski pad profitne stope. Ali on ne naglašava nužnost kolonijalnih imperija poslije »djetinjstva« kapitalizma. Postoji, naravno, obilje komentara kod Marksa koji naglašavaju da su kapitalizmu uvijek potrebna stalno rastuća tržišta. Spoljna trgovina može, na kratak rok, ublažiti tendenciju pada profitne stope, ali ona ne može eliminisati kontradikcije kapitalizma. Ona »... samo vrši transfer« (opadanje profitne stope) »na širu sferu i daje mu veći opseg«⁸.

² David Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation*, ed. by R. M. Hartwell (Middlesex, England: Pelican Books, 1971), pp. 147—149.

³ *Ibid.*, pp. 338—339.

⁴ *Ibid.*, pp. 340—341.

⁵ Mark Blaug, *Economic Theory in Retrospect* (Homewood, Ill.: Richard D. Irwin, Inc., 1962), p. 113.

⁶ *Ibid.*, p. 114.

⁷ *Ibid.*, pp. 263—264.

⁸ Karl Marx, *Capital*, Volume II (Chicago: Charles R. Kerr and Co., 1909), p. 546.

Iako je Marks posijao sjeme teorije imperijalističke eksploatacije, bilo je ostavljeno Lenjinu da je razvije. Lenjin je u »Imperijalizmu kao najvišem stadiju kapitalizma« izložio svoje osnovne ideje o ulozi imperijalizma u razvoju kapitalizma. Lenjinova teorija imperijalizma izvedena je iz premise da »... tendencija u pravcu monopola izrasta iz same dimenzije preduzeća«⁹. Prema Lenjinu, imperijalizam je najviši stadij kapitalističkog razvoja i mogao bi biti mjerjen koncentracijom industrijske proizvodnje u rukama nekoliko firmi. Drugim riječima, kada je »slobodna konkurencija zamijenjena monopolom«.

Lenjinova neomarksistička teorija imperijalizma može biti sumirana na sljedeći način:

1. Kako kapitalizam sazrijeva, ekonomska penetracija u nerazvijene privrede nužna je radi proširenja tržišta. Monopolizacija domaćeg tržišta podstiče traganje za stranim tržištima za investicije i trgovinu. Takođe, dugoročni trend opadanja profitne stope (uzrokovan porastom konstantnog kapitala u organskom sastavu) primorava kapitaliste da traže nova tržišta zato što, kako je Marks rekao »... razvijena zemlja je u mogućnosti da prodaje svoje proizvode iznad njihove vrijednosti čak i kada ih prodaje jeftinije nego konkurentske zemlje«.

2. Kapitalisti koji imaju investicije u inostranstvu žele da one budu sigurne od nerazvijenih zemalja u kojima su locirane i obezbijeđene od monopolističkih kapitalista iz drugih zemalja. Tako, kapitalisti vrše pritisak na svoje vlade da zaštite svoje interese, i mi vidimo da ekonomski imperijalizam vodi političkom imperijalizmu.

3. Imperijalizam može, na kratak rok, da potpomogne zrele kapitalističke zemlje i da odloži njihov krah. Superprofiti, izvučeni iz »kolonija«, upotrebljavaju se za podmićivanje proleterskih masa u metropolama. Tako nadnice i profiti mogu rasti i odlagati »rastuću mizeriju« masa u industrijalizovanim zemljama svijeta. Ovaj prosperitet je izgrađen na račun eksploatacije nerazvijenih zemalja.

4. Iako imperijalizam odlaže krah zrelih kapitalističkih ekonomija, on može eliminisati protivurječnosti, i mi ćemo neizbježno dobiti kapitalizam sa izjednačenim profitnim stopama. Takođe, siromaštvo i eksploatacija nerazvijenih zemalja rastu, a, isto tako, i neprijateljstvo ovih zemalja prema kolonijalnim silama. Na kraju, zrele kapitalističke zemlje mogu otpočeti rat jedna s drugom zbog tržišta i investicija. Rezultat je svega ovoga dugoročno izumiranje kapitalizma.

Neomarksistička teorija imperijalizma veoma je interesantna ali nije bazirana na firmi, bar teorijski. Osnovni je problem što radna teorija vrijednosti nije primjenljiva na trgovinu između zemalja

⁹ V. I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* (N. Y.: International Publishers, 1932), p. 18.

zbog imobilnosti kapitala¹⁰. Takođe, kako je Marks pokazao, niski troškovi najamnine po jedinici proizvodnje određuju profit, a ne niske realne nadnice. Nerazvijene zemlje imaju niske nadnice, ali zbog niske produktivnosti radnika troškovi proizvodnje mogu biti vrlo, vrlo visoki¹¹.

II

Jozef Šumpeter se čitavog života interesovao za prirodu dinamike kapitalizma. Po njemu, kapitalizam je bio evolutivni pravac a ne statički sistem. Ako neko želi da ga razumije, treba da se koncentriše na izučavanje njegove dinamike. Ovaj pristup ekonomiji bio je rezultat Šumpeterova visokog uvažavanja Leona Valrasa i Karla Marksa. Obojica su akcentirali povezanost društvenih i ekonomskih događaja. Možda je Šumpeterov najveći doprinos u tome što je sjedinio austrijski pristup parcijalnog ekvilibrijuma sa Valrasovim opštim ekvilibrijumom i Marksovom društveno-ekonomskom dinamikom¹². Ova vrsta ekonomskog istraživanja demonstrirana je u njegovim radovima o kapitalizmu i imperijalizmu.

Za Šumpetera, kapitalizam je najviša forma racionalne misli¹³. Na drugoj strani, imperijalizam je iracionalan. Na taj način, kod Šumpetera imamo konflikt između kapitalizma i imperijalizma koji ne može biti razriješen mirnom koegzistencijom¹⁴. Pogledajmo detaljnije oba Šumpeterova modela.

Za Šumpetera, dvije suštinske crte kapitalizma jesu racionalno mišljenje i preduzimaštvo. Racionalan stav ljudskog mišljenja proizilazi iz ekonomske nužnosti¹⁵. Jednom prihvaćen, on postaje i dio drugih sfera ljudske aktivnosti. Ovaj proces racionalizacije ljudskih aktivnosti nezavisan je od bilo kojeg posebnog sistema. Pretkapitalistički čovjek je isto tako lakom kao kapitalistički. Lični interes u feudalizmu ocijenjen je isto tako snažnim kao u kapitalizmu. Razlika je što »kapitalizam razvija racionalnost i dodaje joj nove elemente na dva međusobno povezana načina«¹⁶. Prvo, novčana jedinica je podignuta na nivou računa tako da je moguće napraviti racionalne kalkulacije troškova i profita. Krajnji rezultat ovoga je dvojno knjigovodstvo. Drugo, kapitalizam koji se razvija formira intelektualni stav moderne nauke, a, takođe, i čovjeka. Stvoren je društveni prostor

¹⁰ Blaug, pp. 113—114 and 263—264.

¹¹ *Ibid.*, p. 264.

¹² Burt Hoselitz, „Introduction“ in J. Schumpeter, *Imperialism and Social Classes* (N. Y.: Meridian Books, 1955), p. ix.

¹³ Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Brd. ed. (N. Y.: Harper Torchbooks, 1962), pp. 122—123.

¹⁴ Schumpeter, *Imperialism*, pp. 64—65 and 68—69.

¹⁵ Schumpeter, *Capitalism*, pp. 122—123.

¹⁶ *Ibid.*, p. 123.

za novu klasu koja je stajala iznad individualnih dostignuća u oblasti ekonomike; ona je, povratno, privukla u tu oblast jake volje i snažne intelekta«¹⁷.

Druga je crta kapitalizma u Šumpeterovu modelu preduzimača. Preduzimačka je funkcija: »da reformiše ili revolucionariše model proizvodnje korišćenjem izumâ ili, uopštenije, neispitanu tehnološku mogućnost za proizvodnju nove robe ili da proizvodi raniju na nov način, otkrivajući nove izvore materijala ili nove kanale za prodaju proizvoda, reorganizujući proizvodnju itd.«¹⁸.

Na taj način Šumpeterov preduzimač je skoro »superčovjek«! On je različit od običnog kapitaliste koji vodi svoj posao na raniji način. Preduzimač više voli posao koji »leži izvan rutinskog posla« i koji je neosjetljiv na društveno-ekonomsko okruženje. Da bi se ovo činilo, potrebne su »sklonosti« koje se nalaze samo kod malog dijela stanovništva. Preduzimačka funkcija »se sastoji u završavanju poslova«¹⁹.

Kapitalizam je dinamičan i racionalan. Imperijalizam predstavlja poseban sistem, atavistički po karakteru, i sastoji se od iracionalnih ekonomskih ciljeva i racionalnih ekonomskih motiva²⁰. Ključno je ovdje da je Šumpeter posmatrao imperijalizam kao neracionalan pod-sistem, naslijeđen iz prošlosti. Imperijalizam je neracionalna forma organizacije koja može biti shvaćena kao »neobjektivno pravo države na neograničenu ekspanziju«²¹. Agresivna priroda imperijalizma je bez konkretnih motiva ekonomske dobiti i treba da bude odvojena od racionalnih državnih politika koje imaju konkretne ciljeve²². Kako imperijalizam ne ispunjava uslove za konkretne interese naroda, on je besciljan.

Pošto je kapitalizam racionalan, imperijalizam nema mjesta zato što je iracionalan i što na dugi rok racionalnost teži trijumfu nad iracionalnošću²³. Ratovi nijesu korisni za kapitalizam, jer odnos koristi i troškova rata nepovoljniji je od toga odnosa u miru.

¹⁷ *Ibid.*, p. 124.

¹⁸ *Ibid.*, p. 132.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Schumpeter, *Imperialism*, p. 65.

²¹ *Ibid.*, p. 6.

²² Potrebno je izvjesno objašnjenje ovog mjesta. Šumpeter kaže da je vrlo teško odrediti agresivna držanja društva (imperijalizam ili rat) isključivo konkretnim interesima naroda. Pozivanje samo na konkretni interes dovoljno je samo ako postoje tri uslova. Na prvom mjestu taj konkretni interes mora biti prisutan u smislu koji je sada učinjen jasnim, interes koji je kao takav shvatljiv posmatranju, naravno uzimajući u obzir društvenu strukturu, mentalitet i situaciju, naroda koji je u pitanju. Na drugom mjestu, ponašanje države koja je predmet izučavanja mora biti procijenjeno tako da promoviše ovaj interes, sa ukupnom sumom predvidljivih žrtava i razlika u nekoj proporciji sa anticipiranim dobitkom. Na trećem mjestu treba da je moguće dokazati da je ovaj interes, bez obzira da li je otvoren ili ne, stvarna politička pokretačka snaga koja stoji iza akcije.

²³ *Ibid.*, pp. 67—70. Also, see D. L. Cramer and C. G. Leathers, „Veblen and Schumpeter on Imperialism“, *History Political Economy* (Summer, 1977), p. 242.

»U čistom kapitalističkom svijetu, ono što je bilo nečija energija za rat postaje, jednostavno, energija za rad svake vrste. Osvajački i avanturistički ratovi u spoljnoj politici uopšte osuđeni su da budu posmatrani kao neophodna destrukcija, rušenje smisla života, odstupanje od uobičajenog i „istinskog“ truda«²⁴.

Tako, u izvjesnom periodu vremena, »racionalna« utilitarnost čisti sve ispred sebe, pa industrijska i trgovinska buržoazija postaju pacifističke i teže primjeni moralnih pravila privatnog života na međunarodne odnose²⁵.

Neke grupe će težiti da podržavaju imperijalizam iako je on iracionalan. To su intelektualci i monopolisti izvoza. Šumpeterovi intelektualci stvarno su bili mala grupa intelektualnih novinara koji su pisali za »žutu štampu« i zastupali nacionalizam²⁶.

Monopolisti izvoza su mala grupa krupnih preduzeća koja su nastojala da nađu mogućnost dobijanja posebnih profita udružujući se sa političarima i drugim koji im mogu pomoći da izvuku korist iz međunarodnih veza. U toku vremena ove grupe će biti savladane od racionalnih kapitalističkih elemenata. Intelektualci će preći u udružena dok će monopolisti izvoza iščeznuti²⁷.

III

Doprinos Maksa Vebera razumijevanju imperijalizma i njegovih odnosa sa kapitalizmom možda je manje poznat. Iako je Veber bio istaknuti naučnik u svijetu u toku kasnog XIX vijeka i prve dvije decenije ovog, njegov doprinos u ekonomiji dugo je bio zanemaran od najpoznatijih ekonomista. Više je razloga za tu nesrećnu situaciju²⁸. Prvo, bila je prisutna jezička barijera uporedo sa stilom kojim je on pisao. Veliki dio njegova materijala koji se odnosio na ekonomiju nije nikada bio preveden sa njemačkog na engleski. Takođe, njegov je stil pisanja ekstremni primjer njemačke akademske tradicije. On je pisao za oko ćutljivog čitaoca i često naglašavao sredstvima njemačke štamparske konvencije riječi i fraze koje se nijesu uklapale u engleske štamparske i prevodilačke metode.

Drugi je razlog u tome što je on bio veoma uspješan sociolog. Englesko govorno područje prihvatilo je Vebera kao lidera u toj oblasti vrlo rano, i preveden je bio veći dio njegovih socioloških

²⁴ *Ibid.*, p. 69.

²⁵ Schumpeter. *Capitalism*, p. 128.

²⁶ *Ibid.*, Chapter XIII, Part II.

²⁷ Cramer, „Veblen and Schumpeter“, pp. 245 and 250—251.

²⁸ The following material has been adapted from, T. D. Curtis, „Marshall and Weber on Wealth and Property“. *The American Journal of Economics and Sociology* (January 1968), pp. 93—94.

radova. Tako je, u svijetu koji je govorio engleski, Veber i bio prihvaćen kao veliki sociolog koji je piskarao u drugim oblastima. Zbog toga su mnogi ekonomisti griješili ne vraćajući se Veberu zbog toga što nijesu bili svjesni mnogih njegovih doprinosa u ovoj oblasti.

Treći je razlog bio neočekivana relativno rana Veberova smrt. Čak je i »Teorija društvene ekonomske organizacije«, njegovo najpoznatije djelo, bilo nezavršeno, i morali su ga srediti njegovi izdavači. Očito je da Veber nije namjeravao da objavi svoj materijal u toj formi. To su bile više skice i bilješke za sebe nego završeni članci i knjige. Ovo će biti moguće vidjeti u našoj raspravi o Veberovom radu na imperijalizmu. On nije napisao istaknuti esej o ovoj temi, kao što je to učinio Šumpeter. On, takođe, nije imao specifične dijelove koje je detaljno razradio, kao što su to učinili Marks i Lenjin. Mora se ići na različite Veberove radove i iz svakog vaditi njegove misli koje se tiču odnosa imperijalizma i kapitalizma.

Maks Veber je najpoznatiji po svom radu »Protestantska etika i duh kapitalizma«, ali ova knjiga samo je mali dio njegovog ukupnog rada na polju ekonomske istorije, razvoju religije u svijetu, razvoju različitih ekonomskih sistema, metodologiji tipizacije i odnosu kapitalizma prema društveno-ekonomskoj racionalnosti²⁹. Za Vebera, ključ za razumijevanje pojave i razvoja kapitalizma kao ekonomskog sistema jeste »duh« kapitalizma koji pomaže da racionalnost postane dio predmetne sheme (Scheme of things).

»U krajnjoj instanci, faktor koji je proizveo kapitalizam je stalno racionalno preduzeće, racionalno računovodstvo, racionalna tehnologija i racionalno pravo, ali, ponovo, ne samo ovo. Nužni komplementarni faktori bili su racionalan duh racionalno vođenje života uopšte i racionalnost ekonomske etike«³⁰.

Racionalna ekonomska etika došla je na mjesto tradicionalnih smetnji ekonomske aktivnosti. Tako, mi vidimo podudaranje Vebera i Šumpetera na ovom važnom mjestu. Oni su poznavali jedan drugog i imali visoko profesionalno poštovanje za ono što su ponaosob radili. U djelu »Kapitalizam, socijalizam i demokratija«, koje je prvi put izdato 22 godine poslije Veberove smrti, Šumpeter je inkorporirao mnogo ideja nađenih u »Ekonomiji i društvu«³¹.

Veber je vidio »kapitalizam« kao niz tipova od kojih je svaki imao svoju čudnu institucionalnu crtu. Sa tog stanovišta postoji saglasnost između Vebera i Marksa. Veber je razlikovao dvije osnovne vrste kapitalizma: »politički kapitalizam« i »moderni industrijski kapita-

²⁹ T. D. Curtis, „The Protestant Ethic and Craft Guilds as a Stimulus for the industrial Revolution“. *The Southwestern Social Science Quarterly* (March, 1968), p. 632.

³⁰ Max Weber, *General Economic History*, trans. by Frank H. Knight (N. Y.: Collier Books, 1961. ed.), p. 260.

³¹ Max Weber, *Economy and Society*, ed. C. Rach and C. Witrich (N. Y.: Bedminster Press, 1968), p. LXXXVI.

lizam«³². Svaka od ovih vrsta ima toliko mnogo podvrsta koliko je nužno istraživaču da konstruiše, tako da bilo koji posebni aspekt kapitalizma može biti ispitan metodom tipizacije (method of typification).

U »političkom kapitalizmu« profitne mogućnosti su rezultat interakcije nacija, država i biznismena. Podvrste su »političkog kapitalizma«: imperijalistički, kolonijalni, avanturistički, pljačkaški, merkantilistički i fiskalni kapitalizam. Svi ovi tipovi kapitalizma tijesno su povezani i koriste se radi naglašavanja različitih aspekata fluidnih historijskih situacija³³. S jedne tačke gledišta, »politički kapitalizam« je racionalna ekonomska politika za državu³⁴. Merkantilizam, onako kako se on razvio u XIV i XV vijeku, predstavljao je racionalnu ekonomsku politiku u kojoj je država rukovođena kao da je sačinjena samo od kapitalističkih preduzimača. Ali, s druge tačke gledišta, mi vidimo da je racionalnost merkantilizma zamijenjena višom racionalnošću kapitalističkog sistema u vidu »modernog industrijskog kapitalizma«.

U »modernom industrijskom kapitalizmu« pojavljuju se proizvodne ustanove (production establishments), i one su usmjerene prema tržišnim mogućnostima. Ovo je forma ekonomske organizacije historijski unikat po tome što je bazirana na slobodnom tržištu rada i privatnom vlasništvu nad fiksnim postrojenjima³⁵. Vlasnik postrojenja posluje uz sopstveni rizik i proizvodi za anonimna tržišta. Ovo je bio racionalni kapitalizam o kojem je Veber mislio kao o neizbježnosti, ako kapitalizam hoće da bude uspješan. Veber je osjećao da je »moderni industrijski kapitalizam« izvojevao pobjedu nad merkantilizmom XVIII vijeka, kada su biznismeni, pod uticajem puritanizma, kontrolisali Englesku banku.

Iako su merkantilizam, kolonijalni kapitalizam, avanturistički kapitalizam i imperijalizam povezani, Veber je osjećao da postoji distinkcija između imperijalizma i ostalih tipova kapitalizma, a ona je u tome što je njegov trag od davnina do sadašnjosti bez znakova odumiranja. Veber je naglasio da je opšta privredna struktura presudna za političku ekspanziju, a ne trgovački interesi. Kausalna veza između trgovine i političke ekspanzije jeste ulica sa dvije trake³⁷.

Postoje industrije zainteresovane za rat i industrije zainteresovane za mir.

»Stepen od koga su interesi imperijalističkog kapitalizma kontribalansirani zavisi, prije svega, od profitabilnosti imperijalizma u poređenju sa pacifistički orijentisanim kapitalističkim interesima, od stepena u kome čisti motivi kapitalista igraju direktnu ulogu.

³² H. H. Gerth and C. W. Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology*, edited and translated by Gerth and Mills (N. Y.: Oxford University Press, 1946), p. 66.

³³ *Ibid.*, p. 67.

³⁴ Weber, *General Economic History*: pp. 255—256.

³⁵ *Ibid.*, Chapter 22 and pp. 246—248.

³⁶ *Ibid.*, p. 258.

³⁷ Weber, *Economy and Society*, pp. 914—915.

Uopšte i u svim vremenima imperijalistički kapitalizam, posebno kolonijalni pljačkaški kapitalizam, baziran na neposrednoj sili i prinudnom radu, nudio je daleko veće mogućnosti za profit. Zbog toga je imperijalistički kapitalizam, uvijek kada je postojao u nekom relevantnom stepenu društva kao organizovana država per se, ... zadovoljava svoje želje kroz javni privredni sektor³⁸.

Veber jasno kaže da je imperijalistički kapitalizam bio sa čovjekom od davnina, i ne izgleda da će iščeznuti u doglednoj budućnosti. Opšti preporod »imperijalističkog kapitalizma«, koji je uvijek bio normalna forma u kojoj su interesi kapitalista uticali na politiku, i, na taj način, na oživljavanje političkih težnji za ekspanzijom — nije slučajna. U predvidljivoj budućnosti, prognoze će morati da budu u njegovu korist³⁹.

Za Vebera, imperijalizam je racionalan ako je profitabilniji od slobodne trgovine. U sistemu u kom je prisutna samo tržišna snaga, pobijediće slobodna trgovina nad imperijalizmom. Ali, kada su prisutne druge snage, imperijalizam će postojati. Ovo je istina čak i u »državno-socijalističkim« zajednicama⁴⁰. Veber je vidio da u modernom svijetu »tokovi« tributa nijesu bili lako prepoznatljivi za mase.

»Danas, prihodi koji dotiču iz inostranstva prema članovima države, uključujući one imperijalističkog porijekla i one koje stvarno predstavljaju »tribut«, nemaju za rezultat konstelaciju interesa koja je shvatljiva za mase. Za sadašnji ekonomski poredak, tributi »državama-kreditorima« podrazumijevaju forme plaćanja kamata na zajmove ili profita na kapital prenesen iz inostranstva povlaštenom stratumu »države kreditora«⁴¹.

IV

Marksističko-lenjinističke teorije imperijalizma nastoje da dokažu da je imperijalizam najviši stadij kapitalističkog razvoja, i da je u mogućnosti samo da odlaže krah. On nije ni racionalan niti iracionalan! On je neizbježni stadij kapitalizma. Za Šumpetera on je iz prošlosti prenesena forma i on je iracionalan. Na dugi rok konflikt između iracionalnog imperijalizma i racionalnog kapitalizma biće riješen u korist kapitalizma. Veber, kao i Šumpeter, naglašava racionalne akcije u funkcionisanju sistema. Ali, Veber ne vidi njegov kraj, kao što je to vidio Šumpeter, i ne vidi kolaps »modernog industrijskog« kapitalizma, kao što su to vidjeli Marks i Lenjin. Ono što je on vidio jeste da imperijalistički kapitalizam može, i možda će, prosperirati uporedo sa drugim tipovima kapitalizma i drugim ekonomskim sistemima.

³⁸ *Ibid.*, p. 918.

³⁹ *Ibid.*, p. 919.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 919—920.

⁴¹ *Ibid.*, p. 920.

I Maks Veber i Šumpeter bili su svjesni Marksovog rada i dive se nekim njegovim aspektima; ali u oblasti imperijalizma oni se ne slažu sa njim. Šumpeter je rekao: »Sve do čega ja držim jeste, prvo, da takvi slučajevi kapitalističke ratobornosti ne mogu biti objašnjeni — isključivo ili primarno (kako je to Marks tvrdio) — odnosom klasnih interesa ili klasnim pozicijama koje sistematski izazivaju kapitalističke osvajačke ratove; drugo, da postoji razlika između činjenja onoga što vi smatrate vašim uobičajenim životnim poslom, ... i činjenja onoga što nije uobičajeno za vas, zbog toga što se vaš normalan posao i vaš mentalitet ne uklapaju u to, i uspjeha koji će povećati prestiž većine neburžoaskih ljudi raznih profesija, i, treće, da ova razlika postojano govori — kako u međunarodnim, tako i u domaćim događajima — protiv upotrebe vojne sile, a za mirne aranžmane, čak i kad je bilans novčanih koristi na strani rata, koji nije, uopšteno govoreći, u savremenim prilikama vrlo vjerovatan. U stvari, mi vidimo da ukoliko je više izražena kapitalistička struktura i stav države, država je više pacifistička i više je sklona da vodi računa o troškovima rata«⁴².

Veberovo viđenje Marksa izgleda da je bilo bazirano na tome što je on smatrao marksizam neodrživom jednoznačnom teorijom. Veber nije potpuno odbacivao istorijski materijalizam kao pogrešan; on se nije slagao sa marksističkim nastojanjem da utemelji prosti i univerzalni uzročno-posljedični red (causal sequence)⁴³. »Protestantsku etiku« on završava tvrdeći da »nije, naravno, moje nastojanje da zamijenim jednostranu materijalističku (Marksovu ekonomsku interpretaciju istorije) i isto tako jednostranom duhovno (spiritualistic) uzročnom interpretacijom kulture i istorije«⁴⁴.

Prof. THOMAS D. CURTIS, Department of Economics
University of South Florida Tampa, Florida United States of America

IMPERIALISM: A COMPARATIVE ANALYSIS

Summary

The purpose of this paper is to compare and to assess different theories of imperialism developed by Ricardo, Marx, Lenin, Joseph Schumpeter and Max Weber. The author holds that the concept of imperialism is important for the understanding of capitalism and that the above mentioned authors hold

⁴² Schumpeter, *Capitalism*, pp. 128—129.

⁴³ Gerth, *From Max Weber*, pp. 46—47.

⁴⁴ Weber, *The Protestant Ethic*, p. 183.

different views of the nature and role of capitalism. Part one is devoted to the theory of imperialism which had been developed by Ricardo, Marx and Lenin. Part two will deal with differences in the explanation of Schumpeter's theory of imperialism. Part three will be devoted to Weber's analysis, while in part four these theories will be compared and assessed critically.

The Ricardo—Marx—Lenin concept of imperialism represents a line of development in the history of economic thought. We have started with David Ricardo as he is the founder of the „Ricardian“ group of classical economy, whose member has become Karl Marx. Marx was the Ricardian classical economist in that he learned his economy by reading Ricardo, by using Ricardo's apparatus, being thus, as far as theory is concerned, an English economist.

Ricardo did not develop the idea of imperialism in the frames of his system of analysis; he was interested in foreign trade. In the chapter on foreign trade Ricardo tried to prove two assumptions: first, that the value of the national product is the same for the closed and the open economy, i. e. that the foreign trade cannot influence wages or the rate of profit. Secondly, the foreign trade increases „the wealth“ of the nation and the real income will be always higher if there exists a free trade. In chapter XXV „On Colonial Trade“ Ricardo deals with the second assumption. He says that it is evident that the trade with colonies can be regulated so that it is at the same time less useful for the colony and more useful for the metropolis than an altogether free trade. The monopoly of colonial trade will change the direction in which capital flows, but not that of the profit rate. According to Mark Blaug, the essence of Ricardo's argument is that the rate of profit will not rise unless the import consists of commodities which are bought out of wages. Ricardo observes that the import of cheap luxuries will enable capitalists to save more, stimulating thus the accumulation of capital, which will bear on rates of profit.

Marx paid little *direct* attention to the famous socialist doctrine of imperialism. He was concerned with the development of capitalism and colonialism in the sixteenth and seventeenth centuries. He also investigated the relationship of foreign trade and its important countereffect on the falling tendency of the rate of profit. But he did not hold that colonial empires were necessary after „the childhood“ of capitalism. Marx stresses, of course, that capitalism always needs continuously growing markets. The foreign trade can, in the short run, moderate the falling tendency of the rate of profit, but it cannot eliminate the contradictions of capitalism.

Even though Marx sowed the seeds of the theory of the imperialistic exploitation, it was left to Lenin to develop it. In „Imperialism as the Highest Stage of Capitalism“ Lenin set out his main ideas on the role of imperialism in the development of capitalism. Lenin's theory of imperialism is derived from the premise that the tendency towards monopoly stems from the very dimension of the enterprise. According to Lenin, imperialism is the highest stage of capitalist development and it might be measured by the concentration of industrial production in the hands of a few enterprises, i. e. when „free competition is replaced by monopoly“.

Marxist and Leninist theories of imperialism try to prove that imperialism is the highest stage of the capitalist development and that it can only postpone

its collapse. It is neither reasonable nor unreasonable! It is an inevitable stage of capitalism. Schumpeter holds that it has been transferred from the past and that it is unreasonable. The conflict between unreasonable imperialism and reasonable capitalism will be solved to the benefit of capitalism in the long run. Weber like Schumpeter emphasize the reasonable actions in the functioning of the system. But Weber did not see its end as Schumpeter did and he did not see the collapse of the „modern industrial“ capitalism as Marx and Lenin did. What he saw was that imperialistic capitalism could and perhaps would prosper in line with other types of capitalism and other economic systems.

Both Max Weber and Schumpeter were aware of Marx's work and they admired some of its aspects; however, as to materialism, they did not agree with him. Schumpeter stressed Marx's assertion that class interests and class positions systematically result in capitalist wars and that the difference between what is your usual job and what is not speaks against the use of armed forces and in favour of peaceful arrangements both in international and domestic frames, even though one may benefit from a war, which is, however, not very likely under present-day conditions. As a matter of fact, the more the capitalist structure and attitude of the government is pronounced, the more the government is peaceful and inclined to take account of the costs of war.

Weber held that Marxism was an indefensible theory with a specific meaning. He did not altogether reject historical materialism as wrong; what he did not agree with were the Marxist efforts to explain the simple and universal causal sequence. He closes the „Protestant Ethic“ by arguing that he, of course, did not make efforts to replace the one-sided materialistic (Marx's economic interpretation of history) by an equally onesided spiritualistic causal interpretation of culture and history.

Проф. д-р ТОМАС КЕРТИС, Тампа, Флорида, САД

ИМПЕРИАЛИЗМ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Резюме

Целью данной статьи является сравнение и оценка различных теорий империализма от Рикардо, Маркса, Ленина, Йосифа Шумпетера и Макса Вебера. Автор говорит о важности концепта империализма для понимания капитализма и, что наведенные авторы в своих теориях по разному толкуют характер и роль империализма. В первой части автор рассматривает теорию империализма, как ее толкуют Рикардо—Маркс и Ленин. Вторая часть будет посвящена влиянию различных теорий и объ-

нению теории империализма, данную Шумпетером? В третьей части исследуется анализ Вебера, а в четвертой — дана критическая оценка и сравнение всех упомянутых теорий.

Концепт империализма по Рикардо — Марксу и Ленину представляет собой звено в цепи развития истории экономической мысли. Автор начинает с теории Рикардо, т. к. он был основоположником „рикардианской группы классической экономики, членом которой позднее стал Маркс. Маркс в то время был классическим „рикардианским“ экономистом, т. к. экономии изучал по трудам Рикардо и употреблял его аппаратуру, таким образом, что касается теории, он был английским экономистом.

Рикардо в рамках своей системы анализа не развил в частности идею империализма; его больше всего интересовала внешняя торговля. В работе о внешней торговле Рикардо дает две предпосылки: во-первых, что стоимость национального продукта одинакова как для замкнутой, так и для открытой экономики, т. е. внешняя торговля не может иметь влияние на плату и на прибыль (подденную плату и норму прибыли); во-вторых; внешняя торговля способствует накоплению „богатства“ нации и реальных доходов всегда будет больше при существовании свободной торговли, чем без нее. В главе XXV „О колониальной торговле“ Рикардо особо освещает вторую предпосылку. Он говорит: „Очевидно, торговля с колониями может быть регулирована таким образом, когда она в одно и то же время может быть менее полезна колониям, а более полезна для метрополии, чем полностью свободная торговля“. Монополия колониальной торговли изменит курс движения капитала, но не и нормы прибыли. Как Марк Блауг подчеркнул, что сущностью аргументов, Рикардо является следующее: „норма прибыли не будет расти за счет того, что ввоз будет состоять от товара, покупаемого за наемную плату, а это простая дедукция фундаментальной теоремы“. Рикардо говорит, что ввоз более дешевых товаров роскоши заставит капиталистов больше экономить, таким образом поощряя накопление капитала, которое будет влиять на норму прибыли.

Славная социалистическая доктрина империализма не привлекла к себе особое внимание Маркса. Он анализирует развитие капитализма и колониализма XVI и XVII вв. Он также исследует отношения между внешней торговлей и ее важного контрдействия на тенденцию снижения нормы прибыли. Однако он не подчеркивает необходимость создания колониальных империй после „детства“ капитализма. Разумеется, существует обилие комментариев в трудах Маркса, подчеркивающих, что капитализму необходим всегда растущий рынок. Внешняя торговля может на короткий срок смягчить тенденцию снижения нормы прибыли, но она не может ликвидировать противоречия капитализма. Она лишь „...вершит пе-

редачу“ (снижения нормы прибыли)“ на более широкую сферу и придает ей большие масштабы“.

И хотя Маркс посеял семя на теории империалистической эксплуатации, Ленин позднее развил эту теорию. Ленин в своем труде „Капитализм как высшая стадия империализма“, дал основание своей идее о роли империализма в развитии капитализма. В своей теории Ленин исходил из предпосылки, что... „тенденции к монополиям произрастают из масштабов предприятия.“ По Ленину империализм является высшей стадией капиталистического развития и может измеряться концентрацией промышленного производства в руках нескольких фирм. Иначе говоря, когда „свободная конкуренция заменяется монополией“.

Марксистско-ленинская теория империализма пытается доказать, что империализм является высшей стадией капиталистического развития и может лишь отложить крах последнего. Он не является ни рациональным, ни иррациональным! Он является неизбежной стадией в развитии капитализма. По Шумпетеру империализм — это перенесенная форма из прошлого и поэтому он иррационален. В ходе продолжительного времени конфликт между иррациональным империализмом и рациональным капитализмом будет решен в пользу капитализма. Вебер подобно Шумпетеру подчеркивает рациональные акции в функционировании системы. Но Вебер не видит конца, как это предвидел Шумпетер, он не видит ни смертельные судороги „современного промышленного“ капитализма, как это ясно видели Маркс и Ленин. Его видение заключается в том, что империалистический капитализм может, развиваться наряду с другими видами капитализма и другими экономическими системами.

И Макс Вебер, и Шумпетер ценили труды Маркса и восхищались некоторыми его аспектами, но не соглашались с ним относительно его взглядов на империализм. Шумпетер сказал: „Все что для меня является важным — это: во-первых то, что такие случаи капиталистической воинственности не могут объясниться — исключительно или первоначально — как это утверждал Маркс, отношением классовых интересов или классово-вой позицией, систематически вызывающие капиталистические завоевательные войны; во-вторых — что существует разница между тем, что вы считаете вашей нормальной деятельностью... и делом вовсе необычным для вас, потому, что ваша нормальная работа и ваш способ мышления не воспринимает это и успехом, который поднимит престиж большинства людей различных профессий, не принадлежащих классу буржуазии; в-третьих — эта разница постоянно говорит — как в международных, так и в отечественных событиях — против военной силы, призывая к мирным соглашениям, даже и в тех случаях когда баланс денежной пользы на стороне войны, которая говоря в общем, в современных условиях не совсем вероятна. В действительности с более ярким выражением капиталистической структуры и позиции государства, государство более склонно вести строгий учет военных издержек, т. к. оно более миролюбиво настроено.

Вебер, вероятно, толковал учение Маркса, базируясь на своем взгляде, что марксизм — это неодолимо однозначная теория. Вебер не отбросил полностью исторический материализм как ошибочную теорию. Он принял попытку марксистов установить простой и универсально причинно-последовательный порядок (Causal sequence). Он сохраняет „Протестантскую этику“, утверждая, что „разумеется я не пытаюсь заменить одностороннюю марксистскую (экономическое толкование истории Марксом) также односторонним духовно (Spiritualistic) причинным толкованием культуры и истории.“

